

Historische Kring IJsselstein 10 (april 1979)

<https://hdl.handle.net/1874/10048>

To. no. 10. 1979
21.04.79
no. 10 april 1979 - 81

UITGAVE STICHTING HISTORISCHE KRING IJSSELSTEIN

BESTUUR:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24, IJsselstein

Secretaris: W.J.A. van Wijk, Kloosterstraat 11, IJsselstein, tel. 03408-3941

Penningmeester: G.C.A. Pompe-Scholman, Kronenburgplantsoen 22, IJsselstein

Bank: AMRO-bank IJsselstein, rek.nr. 218400217, gironr. bank 2900

Donateurs ontvangen het tijdschrift gratis (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van alle activiteiten.

Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij mevrouw Miryam Janssen, Voorstraat 23, IJsselstein, tel. 03408-2309.

Voor inwoners van IJsselstein bedraagt de contributie minimaal f 15,— per kalenderjaar. Zij die buiten IJsselstein wonen worden f 5,— extra over te maken in verband met de verzendkosten van het tijdschrift.

Inhoud:

Eendenkooien, een kijkje achter de schermen I	2
door J.J.H.G.D. Karelse — IJsselstein	
De kroon op het werk	
door P. Siccama — Amsterdam	
M. Vergouw — Amsterdam	

Eendenkooien, een kijkje achter de schermen I

door Désiré Karelse — IJsselstein

Eendenkooien zijn voor een aantal onder u waarschijnlijk wel een bekend begrip, maar voor anderen nog steeds iets mysterieus. Wat gebeurt er achter de schermen? Een eendenkooi is niet alleen een bosje met bomen, struiken en een waterplas van waaruit enkele smalle slootjes naar de vangpijpen leiden en waar uiteindelijk de eenden gevangen zullen worden. Er zit meer achter deze listige manier van vogels vangen, een heel stukje vernuft en kennis welke een goed kooiker in praktijk weet te brengen.

Voor een goed begrip van het bijzondere karakter van de eendenkooien, is het nuttig eerst het nodige te vermelden over eendenkooien in het algemeen. Ik hoop u in dit artikel duidelijk te maken wat eendenkooien zijn en wat het belang er van is. In een volgend artikel vertel ik U iets over de geschiedenis van de eendenkooien in de Lopikerwaard.

Algemeen

Het kooibedrijf en daarmee de eendenkooi is, zo kunnen we met zekerheid zeggen, een specifiek Nederlands bedrijf, hoewel eendenkooien ook in andere landen voorkomen zoals Engeland, Noord-West Duitsland en Denemarken. Toch is het vaak een Nederlander geweest die in deze landen hiermee schijnt te zijn begonnen.

In Nederland wordt deze manier van waterwildjacht nauwelijks meer toegepast. Dat het kooien als jachtmethode wordt aangemerkt blijkt wel uit het feit dat dit in de jachtwet is opgenomen. Zoals gezegd wordt de eendenkooi nauwelijks meer in vol bedrijf (vangkooi) aangetroffen, omdat het onwaarschijnlijk is dat de kooiker er nog een volledig bestaan in kan vinden. Tegenwoordig worden eendenkooien als een natuurwetenschappelijk, landschappelijk en cultuurhistorisch waardevol element in het landschap gezien. Natuurbeschermingsorganisaties hebben dan ook al verscheidene eendenkooien in bezit.

Landelijk gezien komen de meeste eendenkooien voor in het riviereengebied, maar ook in de polders van Zuid- en Noord-Holland, Overijssel, Utrecht, Friesland en Zeeland en op enkele van de waddeneilanden.

Ondanks de grote waarde die aan eendenkooien wordt gegeven, worden deze belangen toch vaak bedreigd door diverse aantastingen.

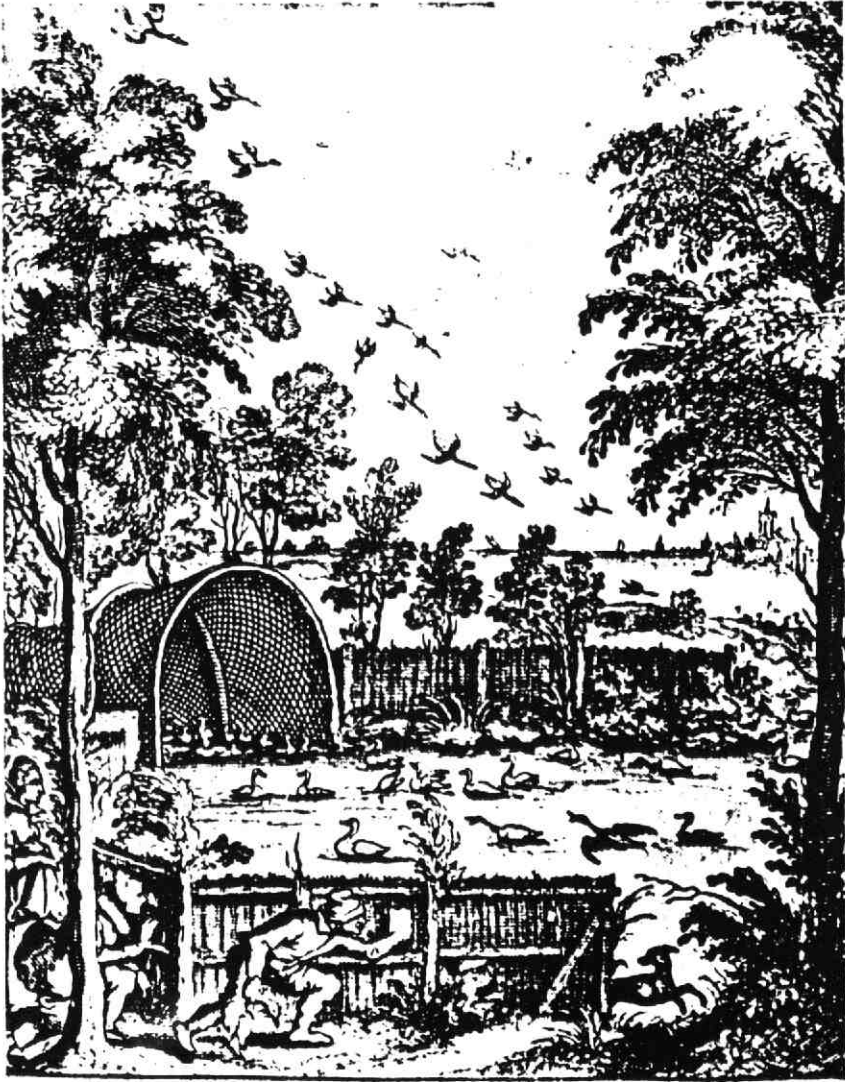
In de Lopikerwaard liggen nog een tweetal eendenkooien, zij het dat deze nu nog erg vervallen en verwaarloosd zijn. Deze eendenkooien zijn het restant van een 30-40 eendenkooien die vroeger in bedrijf zijn geweest.

De historie van deze kooien zal later nog ter sprake komen.

Geschiedenis en ontstaan

Hoelang het kooibedrijf in Nederland wordt uitgeoefend is niet bekend. Wel is het waarschijnlijk dat de eendenkooi in zijn huidige vorm al voor de zestiende eeuw in gebruik was. Een van de eerste officiële berichten dateert al van 1550. Bij een decreet, een placcaet, van 20 december 1550, zoals ook die van 30 januari 1604 op 't stellen van Vogelkooyen binnen Hollandt geëmaneert, lezen wij dat: „Het vergunnen van Vogelkooyen te mogen opstellen, komt mede bij ons den Prince van de Lande toe”.

De voorlopers van de eendenkooien waren zeer waarschijnlijk eenvoudige, met netten overspannen, doodlopende waterarmen in moerassen. Zo kan men de eenden, tijdens de ruiperiode wanneer deze niet konden vliegen hier indrijven. Op deze manier van vangen kwam al snel kritiek en werden bovengenoemde decreten „placcaeten” uitgevaardigd.

*Argutus timidas quid cristas erigis? ecce
 Sic anatem insidijs garrula ducit anas
 Exemplo praevit, et fallaci subdola cantu
 Donec mescatam perdomiere canes.*

Oude prent uit het boek „Wilde Eendenjacht” ofte Beschrijvinge van de Hollandsche Vogelkoyen van Ryckelsma 1622.

Vertaling van het onderschrift:

„Wat kwaak je en maak je de kuif bol? Zie,
 zoo lokt de eene eend de andere in de val onder gesnap.
 En gaat haar listig voor met zijn voorbeeld en met bedriegelijk gesnater,
 totdat de honden de aangelokte onder hun ban hebben gebracht”.

Later maakte men aan de oevers van grote plassen, permanente vangpijpen, waarin de eenden niet gedreven maar gelokt werden. Door de relatief grote wateroppervlakte en de vrije keus van de eenden zich op te houden waar het hun uitkwam, ging men er toe over om meerdere vangpijpen aan te leggen om zodoende meer rendement te krijgen. In de Biesbos is er zelfs één met 15 vangpijpen gevonden. Maar ook dit was niet voldoende effectief. Een grote verbetering was dan ook de ontwikkeling van de eendekooien in de huidige vorm. Toen begon men om, bij een al of niet gegraven waterplas een aantal vangpijpen aan te leggen. De eenden lagen dan steeds voor de vangpijpen en konden op het juiste moment binnen gelokt worden.

Geografie en indeling

Globaal kan men zeggen dat de eendekooien daar liggen of nog terug te vinden zijn, waar zij voor het vangen van waterwild het gunstigst lagen: gebieden waar broedgelegenheid, aasplaatsen, rust in het algemeen en afzetgebied voor het gevogelte was. Over het algemeen in streken die van nature vaak een lage ligging, resp. een hoge waterstand hadden. In sommige gevallen werd de kooi opgebouwd uit een achtergelaten veenaafgraving zoals in Noordwest Overijssel en het Hollands-Utrechts plassengebied. In andere gevallen, zoals in het rivierengebied werd de plas gegraven, met het doel er een kooi te stichten.

Naar geografische ligging zijn de Nederlandse eendekooien in te delen in drie categorieën:

- a. landkooien,
- b. rivierkooien,
- c. zeekooien.

Binnen deze indeling zijn de kooien te benoemen naar het zwaartepunt van de vangst, namelijk de zomerkooien en de winterkooien. De scheidingsdatum is 1 november. Een kooi die voor die datum de grootste vangst binnen heeft, is een zomerkooi, één die na 1 november pas de grootste vangst heeft, is een winterkooi.

Daarnaast verdeelt men de kooien ook wel naar de samenstelling van het tableau d.w.z. de vangst. Dan komt men tot de benamingen, blauwgoedkooien en „eenden”kooien. Onder blauwgoed vallen alle eendensoorten buiten de wilde eend.

De landkooien liggen voornamelijk in het Fries binnenland, de kop van Overijssel, Zuid- en Noord-Holland en Utrecht. De eenden die hier gevangen worden komen uit de omliggende meren, plassen en poldersloten. Wanneer deze 's winters dichtvriezen, trekken de eenden weg, waardoor de vangst logischerwijs eindigt. Landkooien zijn dus zomerkooien en omdat de wilde eend de meest voorkomende soort is in deze gebieden, zijn deze kooien dan ook tegelijkertijd „eenden”kooien. De rivierkooien zijn gelegen langs de grote rivieren, zoals de Rijn, Maas en Waal. Wanneer het water van de binnenlanden en polders afkoelt en soms befrist, zoeken de eenden het relatief warmere rivierwater op, het gevolg is dat de rivierkooien vaak pas na 1 november in vol bedrijf kunnen gaan werken. Rivierkooien behoren dus tot de winterkooien en zijn ook „eenden”kooien. De zeekooien, de kleinste groep, bevinden of bevonden zich om en nabij de kusten van Groningen, Friesland en Zeeland, vroeger ook langs de Zuiderzee en nog steeds op de Waddeneilanden. Deze kooien zijn vooral op trekeenden aangewezen. Wat betekent dat deze kooien hun hoogtepunt in de vangst meestal hebben voor 1 november, waardoor ze tot de zomerkooien gerekend mogen worden. Sommige zeekooien zijn „eenden”kooien andere juist blauwgoedkooien. Dit hangt veelal van de omvang en samenstelling van de stal (de eenden die altijd op de kooi aanwezig zijn) af.

Het belang van eendekooien

In het oude landschap bleef de harmonische samenwerking tussen het natuurlijke gegeven en de

menselijke beïnvloeding meestal bewaard. Vandaag de dag is dit wel anders. Door oprukkende stadsuitbreidingen, rationalisatie in de landbouw, aanleg van wegen, wordt het landschap behoorlijk aangetast.

Dit geldt ook voor de eendekooien, denk hierbij aan de al eerder genoemde bedreigingen die deze te wachten staan of reeds al hebben plaatsgevonden en waardoor er eendekooien verdwenen zijn. Zo ook ging de traditionele samenhang van functies verloren door de nieuwe, revolutionaire eisen van de nieuwe tijd met als gevolg, aftakeling, zonder dat er nieuw evenwicht gevonden werd. Daarom zouden we, en daar is men ook al toe gekomen, moeten komen tot een nieuwe waardering van het landschap en de elementen die hierin voorkomen. Een herwaardering die steunt op landschappelijke, natuurwetenschappelijke, recreatieve en vooral streek-cultuurhistorische overwegingen.

Om hierdoor niet alleen conservering van het oude zoveel mogelijk te waarborgen, maar ook nieuwe functies en daarmee samenhangende nieuwe wijze van beheer te geven. Naar aanleiding van het bovenstaande kunnen aan de eendekooien de volgende „nieuwe” functies en belangen worden toegekend, namelijk:

1. landschappelijke,
2. natuurwetenschappelijke,
3. streek-cultuurhistorische,
4. recreatieve-educatieve,
5. economische.

Landschappelijke betekenis

Naast de nederzettingen en de oudere buitens, vormen de eendekooien één van de oudste antropogene (door de mens ingebrachte) elementen in het landschap. Van deze elementen hebben sommige, eeuwenlang standgehouden en voor het behoud hiervan dienen wij op het ogenblik zorg te dragen.

Ook de toen aangelegde eendekooien zijn nu in vele gevallen nog bepalend voor het landschap. Het kooibos dat tot primair doel had visuele en acoustische functies te vervullen, wordt nu gewaardeerd als belangrijk landschapselement.

In de Lopikerwaard liggen de kooien en de kooirelicten in een vaak open polderlandschap. Van nature is hier vaak weinig begroeiing met houtgewas. Hiervoor geldt dus een belangrijk visueel en esthetisch motief om ze in stand te houden.

Natuurwetenschappelijke betekenis

Om diverse redenen zijn eendekooien van natuurwetenschappelijke waarde. Vooral van de kant van de onderzoekers wordt hierop gewezen. In eerste instantie denk ik bijvoorbeeld aan het ringonderzoek, daarnaast het vegetatiekundig-onderzoek maar ook voor andere onderzoeksgebieden zijn de kooien van belang. In ecologische betekenis t.b.v. de biologische regulatie en stabiliteit in een gebied vormen de eendekooien een belangrijk onderdeel.

Naar de aanwezigheid van zoogdieren in en om de kooi is zeer weinig onderzoek verricht, toch kan men zeggen dat haas, mol, bunzing, wezel, hermelijn, soms reewild e.a. de meest voorkomende dieren zijn.

De eendekooi is in eerste instantie bestemd voor eenden, zij het dan niet altijd met een heilzaam doel. Wel gezegd moet worden dat de vangsten geen nadelige invloed hebben op de eendenstand. Het is zelfs zo dat de kooien belangrijke broedgebieden zijn voor eenden. Ook voor andere vogels zijn de kooien en de omliggende gronden, als broed-, verblijf- en voedselplaats, van betekenis. Te noemen zijn o.a. reiger, roek, aalschover, roerdomp maar ook roofvogels en veel weide- en moerasvogels komen hier regelmatig voor.

Het belangrijkste element van veel kooien is het kooibos. Vaak is dit bos vrij natuurlijk ontwikkeld, de kooiker greep meestal alleen in als het hem stoorde in zijn broodwinning. Te hoge bomen bij.

bemoelijken het invliegen. In Noord-West Overijssel komen nog enkele mooie elzebroek en moerasbosachtige „oerbossen” voor.

Eenden op de kooiplas

Cultuurhistorische betekenis

Een belangrijk motief hiervoor ligt in de oorsprong van de kooien, ze zijn typisch Nederlands, spelen al zo'n 700 jaar mee in de landschapontwikkeling en jachtmethoden. Vandaar dat juist internationaal gezien, onze verantwoordelijkheid erg groot is om deze cultuurhistorische monumenten in stand te houden. Ook in de toponymie hebben de kooien als achtergrondwoord duidelijk meegespeeld. De naamgeving van bepaalde dorpen, gehuchten, streken of kavels stammen duidelijk van de naam kooi af, zoals kooihuizen, kooiwaard, kooiakker, kooikamp, kooibos e.d. Ook in de naamgeving van families is de eendenkooi als oorsprong in deze naam te herkennen. Te noemen zijn kooiman(s), kooistra en kooiker.

Recreatieve-educatieve betekenis

De eendenkooien kan geen grote recreatieve functie worden toebedacht vanwege de rust die hier zo belangrijk wordt geacht. Toch wordt een aantal kooien hiervoor gebruikt en is hier speciaal voor ingericht als z.g. bezoekerskooien. Hier worden excursies gegeven waarbij de bezoekers geïnformeerd worden over het kooibedrijf of één aspect van de kooien zoals de vegetatie of het vogelleven. Er is hierbij een voorlichtende functie in het belang van de bezoekers. Het belang voor de jacht is enorm groot, alhoewel vele jagers hier wel tegen in zullen komen. Ze zouden misschien niets liever zien dan dat alle eendenkooien zouden verdwijnen. Maar volgens mij hebben zij ongelijk en vooral hebben zij dat, als zij aan onze inlandse eendenstand denken. Juist de kooien bieden uitstekende broedmogelijkheden, mede door plaatsing van broedkorven.

Broedkorf

Economische betekenis

Hoewel de kooien die vangen „om het gewin” zeer sterk teruglopen, bestaan er nog een aantal kooien die een redelijk bestaan opleveren voor de kooiker.

Zoals mij is verteld zouden dit er nog vijf zijn, naast een aantal dat mede nog een ander beroep uitoefent om tot een redelijke bestaanszekerheid te komen. Niet alleen de eendebout maar ook de veren kunnen nog in beperkte mate worden afgezet. De eendebout aan de poelier, de veren worden verkocht om te worden gebruikt bij de forellenvangst in Engeland. Vroeger waren de veren ook van waarde voor de Franse hoedenmakerij.

Overigens zal deze functie in de toekomst nauwelijks meer een rol spelen, zowel wettelijk als economisch wordt het moeilijk om dit beroep nog goed en rendabel uit te kunnen oefenen. Waarbij ik wil aantekenen dat in wezen hier een stukje levende cultuur verloren gaat.

Bedreigingen en aantastingen

Op 20 augustus 1929 werd de „Vereniging tot Behartiging van de Belangen bij het Eendenkooibedrijf”, kortweg „Nederlandse Kooikersvereniging” genoemd, opgericht. Momenteel telt de vereniging ruim 100 leden. Ze houdt de leden op de hoogte, bijv. voor wat betreft de gang van zaken rondom wettelijke regelingen, bemiddelt in conflicten die kunnen optreden bijv. tussen kooikers en boeren en jagers of bij problemen in het kader van ruilverkavelingswerken en organiseert één keer per jaar een ledenvergadering waar de belangrijkste zaken besproken worden. In 1929 opgericht om de rechten en belangen van de kooikers duidelijk te verdedigen, daar toen en zeker later in de tijd van diverse kanten hevige kritieken op de vangsten en vangmethoden van de Nederlandse kooikers kwamen.

Tijdens een conferentie van de Internationale Commissie voor Vogelbescherming in Uppsala, in 1952, werden voor de eerste maal in de geschiedenis, de gemiddelde vangstcijfers van een vijftigtal eendenkooien bekend gemaakt, hetgeen zowel positieve als negatieve reacties opleverde, in de tijd

werd er op emotionele gronden tegen de eendenkooien erg geageerd. Hoewel deze kritiek gaandeweg is geluwd zou het nog elf jaar duren voordat de Internationale Vogelbescherming officieel uiting gaf aan haar mening dat de Nederlandse eendenkooien niet meer als nadelig voor de eendenstand konden worden gezien. Na deze officiële erkenning in 1963 betekende het evenwel niet dat de Nederlandse eendenkooien uit de gevarezone waren gebracht. Want na de prettige berichten uit het buitenland, kwamen er minder prettige ontwikkelingen in eigen land.

In de jaren dertig heerste er grote werkloosheid, tengevolge waarvan allerlei werkvoorzieningsplannen werden uitgevoerd. Ter bestrijding hiervan, maar ook ter verbetering van de agrarische bedrijfsvoering werden er herontginningsplannen en ruilverkavelingsplannen ontworpen. Veel ruilverkavelingen hebben verscheidene eendenkooien aan hun eind geholpen.

Enkele hedendaagse bedreigingen en aantastingen t.o.v. de eendenkooien kunnen zijn:

- a. werkzaamheden ten behoeve van ruil- en herverkavelingen,
- b. maatregelen op het gebied van de waterbeheersing,
- c. rustverstoring en afkoop van het afpalingsrecht,
- d. ontsluitingswerken en onttrekking van voedselgebieden.

Deze en nog andere zaken zijn met voorbeelden aan te tonen. Ook in de Lopikerwaard spelen enkele van deze zaken. Ik denk hierbij aan de ruilverkaveling die enerzijds de twee eendenkooien meer bescherming geeft, door de vorming van polderreservaten maar anderzijds voor bedreiging zorgt door aanleg van wegen en nieuwbouw van boerderijen in de nabijheid van de eendenkooien. De bezwaren hiertegen zijn de rustverstoring, visuele en landschappelijke aantasting en eventuele inbreuk op het afpalingsrecht. Een ander punt dat hierbij komt is het beheer van de beide kooien. Deze werden door de voorlaatste eigenaar (Stichting Beheer Landbouwgronden) niet of nauwelijks meer onderhouden en de kooien zijn nu dan ook erg vervallen en vernield. Het Staatsbosbeheer is als nieuwe eigenaar begonnen met het opknappen en restaureren van de kooien. Zodat deze per 1 april 1979 aan de wettelijke eisen zullen voldoen.

Het kooibedrijf — kooiopbouw, vangmethoden en afpalingsrecht

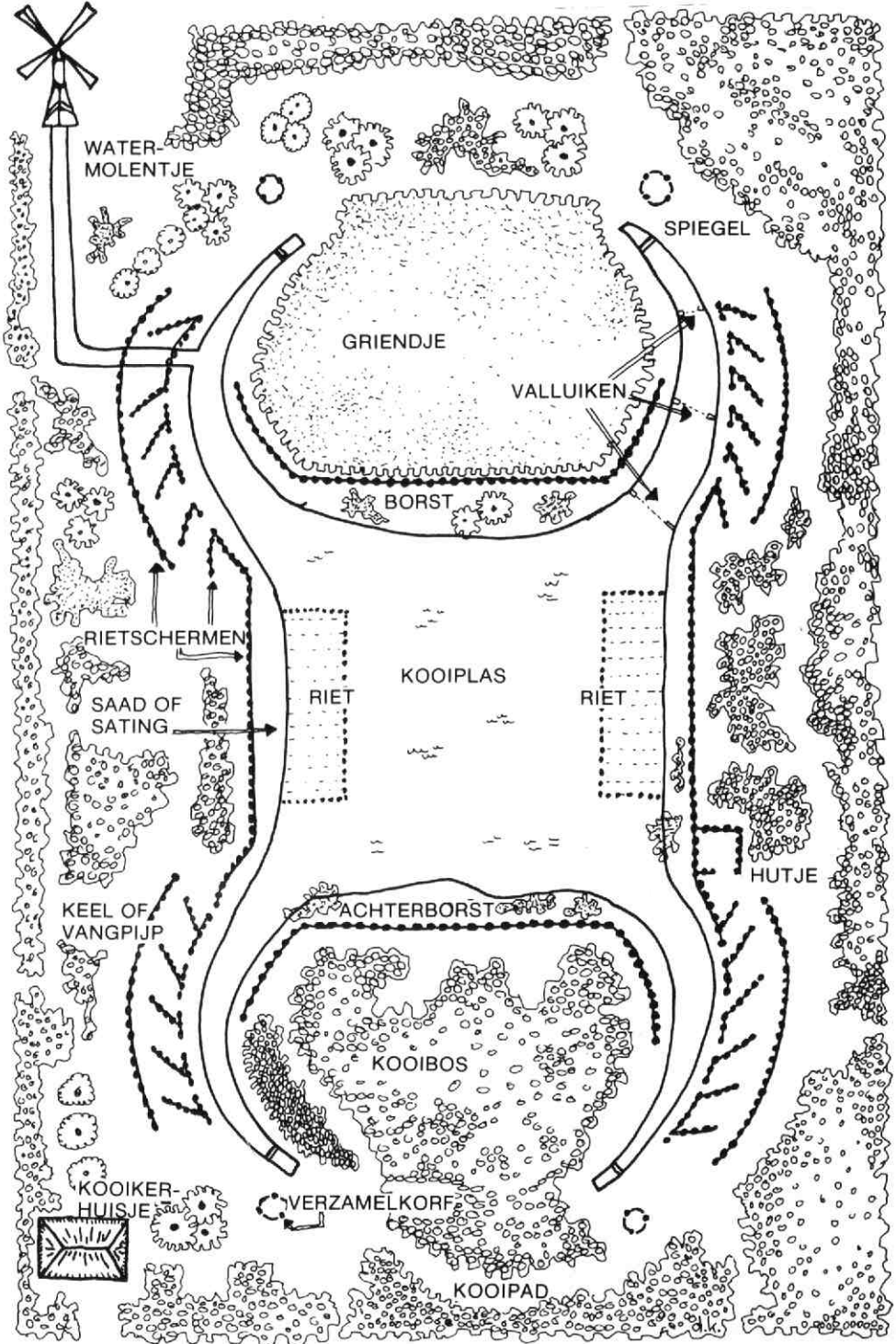
Na eerst de meer algemene gegevens en andere zaken genoemd te hebben wil ik nu komen tot de eigenlijke beschrijving van het kooibedrijf en hoe het geheel in zijn werk gaat met eenden, hond en kooiker die zelf met handigheid en vakmanschap probeert de vangst zo groot mogelijk te houden.

Kooiopbouw, indeling en naamgeving

Een eendenkooi bestaat uit een vrij ondiepe, hetzij natuurlijke dan wel gegraven waterplas, ter grootte van één tot vier hectare, kooiplas of wed geheten. De oevers van het wed zijn begroeid met riet, wilgen en andere struikvormende houtsoorten, die de aan de kant zittende vogels een goede beschutting kunnen bieden. De breedte varieert van 2,5 tot 25 meter. Deze oevers d.w.z. die delen die binnen de rietschermen zijn gelegen worden ook wel sating of saadt genoemd (zie tekening). De gedeelten van de oever die tussen de vangpijpen in liggen worden borst en achter-borst genoemd. Langs deze oevers werd vaak, van driejarig griendhout, een beschoeiing gevlochten en kreeg men de zogenaamde horren.

Aan de vier hoeken van de kooiplas bevinden zich de vangpijpen of kelen (Brab.) ook wel hoerden (Frl.) of hutten (Ov.) genoemd. Het zijn half gebogen slootjes die beginnen met een breedte van ongeveer 5 meter, waarna deze smal uitlopen tot ongeveer 1 meter. Waar deze licht glooiend oploopt in een, eerst drassig en langzaam verlandende strook land van 75 cm., aan het uiteinde bevindt zich de val, spiegel of vangkorf, waarin de eenden gevangen worden.

Situatieschets eendekooi

Zonodig bevinden er zich in de vangpijp ook nog 1 tot 3 valluiken waarmee de kooiker de vangpijp kan afsluiten, waardoor de eenden niet meer terug kunnen naar de kooiplas. De vangpijpen zijn boogvormig afgedekt met gaas of netten, zodat de eenden als zij eenmaal in de vangpijp zijn gelokt er niet uit kunnen vliegen. De gebogen vorm van de vangpijp is nodig omdat de eenden op de plas het vangapparaat dan niet kunnen zien, de kooiker noemt dit „blind”.

Vangpijp gezien vanaf de wal

Vlakbij de val staat nog een gevlochten ring van griendhout, het spartelhokje of verzamelkorf, waarin de eenden na de vangst verzameld worden.

De gehele kooiplas maar ook de vangpijpen zijn door 2 meter hoge rietschermen omgeven. De kooiplas wordt hierdoor aan het gezicht onttrokken, maar omgekeerd blijft er voor de vogels (eenden) een min of meer natuurlijke rust heersen. Bij de vangpijpen staan de rietmatten als losse schotten in een hoek van 30 graden opgesteld, zodat deze vanaf de kooiplas als één geheel overkomen.

Maar de kooiker zelf heeft wel zicht op de kooiplas en de vangpijp. Evenwijdig hierlangs staat weer wel een rietscherm waarachter de kooiker kan lopen, zonder gezien te worden en de rust te verstoren. Het waarom van deze opstelling zal nog later ter sprake komen.

Verschillend van kooi tot kooi zal er ook nog een kooikershuisje op het terrein staan. Het is een soort schuurtje, maar wel degelijk van steen en hout en het dak rietgedekt. Waar de kooiker eventueel in kan overnachten en de benodigde gereedschappen in kan bewaren. Ook kunnen er tijdelijk de eenden in worden opgeborgen.

Om de kooi heen bevindt zich vaak nog een kooibos, bestaande uit elzen, wilgen, eiken, iepen, essen, populieren e.d. Sommige delen hakhout t.b.v. het geriefhout. Als struiken vindt men er o.a. meidoorn, vlier, esdoorn, wilde roos en liguster. Dit bos zorgt voor voldoende beschutting, rust en luwte op de kooiplas, maar is daarnaast een goed broedgebied voor de vogels.

Vangmethoden

De meeste kooikers zullen twee keer per dag kooien, 's morgens ongeveer twee uur na zonsopgang als de vogels op de plas tot rust gekomen zijn en in de middag als ze zich langzaam gaan opmaken om weer naar het open water te zwemmen.

Voor het goed functioneren van een kooi moet allereerst een behoorlijke wilde stal of vliegstal aanwezig zijn. Dat is een groep van 1000 vogels, bestaande uit zuiver wilde eenden, talingen, smienten die weten wat ze te wachten staat. Het zijn afgekooide vogels, die vaak net niet gevangen zijn geweest en na nog één of twee van die ervaringen te hebben opgedaan, zich nooit meer laten vangen. In de loop van de avond vliegt deze wilde stal uit en fourageert 's nachts al naar gelang het seizoen op granen, krielaardappelen, eikels e.d.

Tegen de ochtend komen ze weer terug in gezelschap van de eenden die ze op de aasplaatsen hebben ontmoet. De eenden die op de trek zijn zullen vanzelfsprekend door de op de kooiplas verblijvende vogels worden aangetrokken en invallen.

De wilde stal eenden zal op de plas en in de oevers rondom blijven maar zich niet in de vangpijpen wagen. Juist de nieuwkomers probeert de kooiker te vangen. Hij doet dit met behulp van de tamme stal of lokstal, enkele tientallen tot honderden lokeenden, die rustig de vangpijpen inzwemmen, zodra de kooiker zich met voer en hondje vertoont.

Deze tamme stal bestaat uit grauwe of bonte kwakertjes, eendjes die wat kleiner zijn dan de gewone wilde eenden maar in uiterlijk niets verschillen van hun wilde soortgenoten. Deze kwakertjes, zoals de naam al zegt, kwaken aanmerkelijk meer en langduriger dan de gewone wilde eend. Door deze roep zullen ze de wilde eenden meelokken wanneer er voedsel te verwachten valt. Dan nog iets over het kooihondje. Een Nederlands ras. Door Baronesse van Hardenbroek teruggefokt. De „stammoeder” heette Tommy. Geboortedatum onbekend. Op 18 juni 1966 keurde de Raad van Beheer de voorlopige officiële raspunten van het Kooikerhondje goed.

Het is een kwieke, bonte hond van vrijwel kwadratische lichaamsvorm waarbij de lengte iets meer

Merijntje van de Nijhofsvreugde

Mesa

bedraagt dan de schofthoogte. Goed bevederde staart en opgeheven hoofd. Duidelijke en heldere oranje rood-keurige platen op witte ondergrond. De kleur moet overwegen.

De ogen zijn amandelvormig en donkerbruin. De oren zijn lang; zwarte haarpunten (oorlellen) zijn gewenst. De staart wordt horizontaal tot vrolijk gedragen; niet gekruld. Beharing is middelmatig lang, lichtgolvend tot sluijk; niet krullend en goed aansluitend. Niet te fijne haren. Goed ontwikkeld onderhaar. (Uit: Toepoels hondenencyclopedie).

Na de vogels en het hondje, twee belangrijke elementen bij het vangen, nu de eigenlijke vangmethoden. In principe berust het vangen van de eenden op twee facetten: ten eerste, het voedsel dat ze krijgen aangeboden; ten tweede, de nieuwsgierigheid van de eenden. Het is zo dat de eenden gelokt worden en niet in de vangpijpen gedreven worden zoals vaak wordt verondersteld. Er zijn twee vangmethoden te onderscheiden namelijk een methode met gebruik van de hond en een methode zonder hond.

Kijkje in de vangpijp

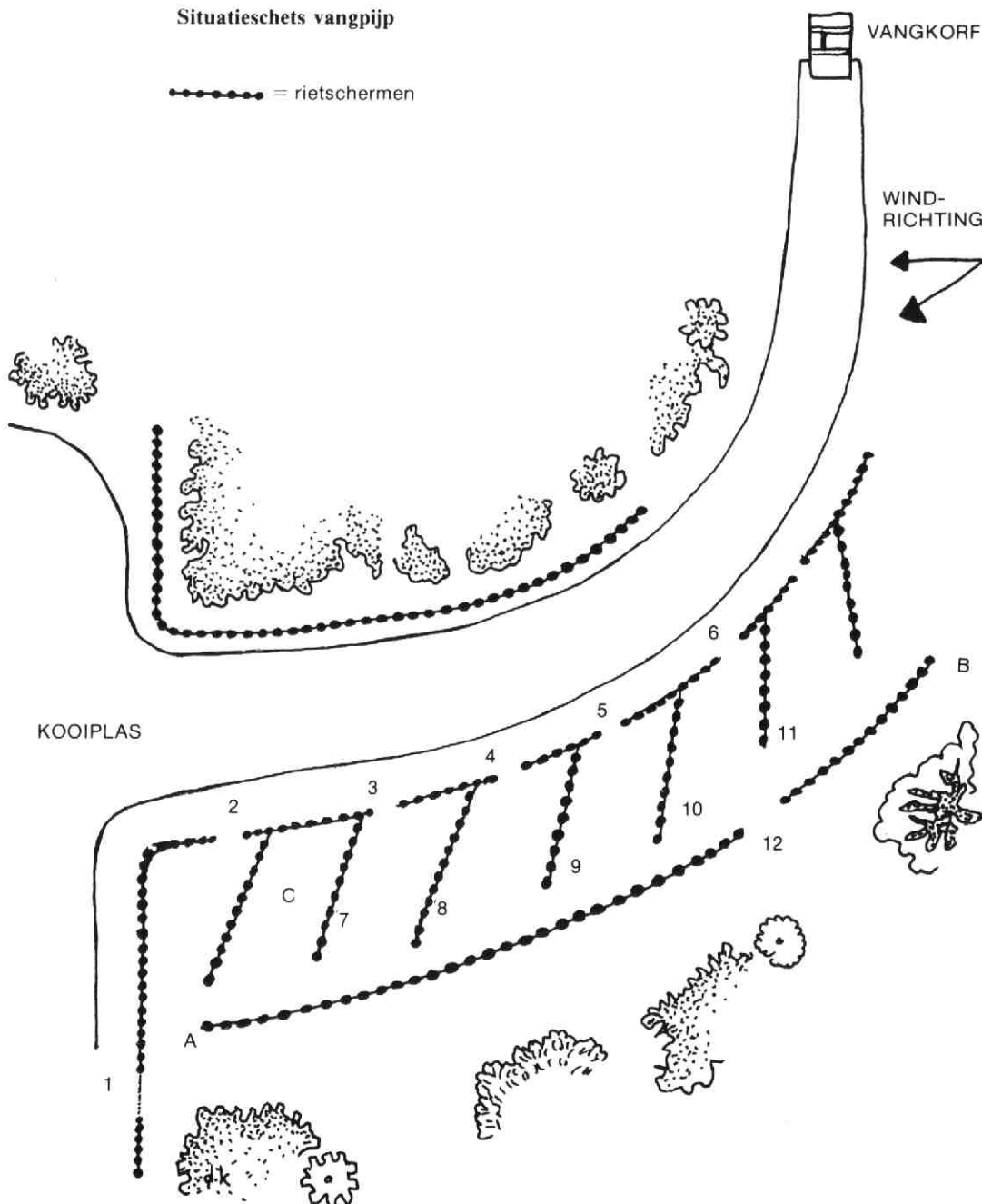

Situatieschets vangpijp

●●●●●●●● = rietschermen

VANGKORF

WIND-
RICHTING

Vangmethode met de hond

Met behulp van de nevenstaande tekening wordt het naast de verklarende tekst het meest duidelijk hoe de kooiker de hond instrueert tot het kooiloopje.

Om te beginnen iets over de handelingen van de kooiker zelf, deze zal met een brandende turf in de hand, om de mensengeur te nivelleren, naar de vangpijp toegaan. Tevens zal hij de windrichting in zich opnemen, zodat hij de juiste vangpijp kan kiezen. De eenden hebben namelijk een zeer goed reukvermogen, vandaar de brandende turf en het tegen de wind in laten vliegen. De kooiker zal die vangpijp nemen waar de wind uitblaast en dus de kooiplas inblaast.

Op de tekening zijn de rietschermen door middel van stippellijnen aangegeven. De lijn A - B is een rietscherm, dat evenwijdig loopt aan het scherm langs de vangpijp. Schuin op de vangpijp zijn weer rietschotten geplaatst, genummerd van 7 t/m 11. Waar deze schotten, het evenwijdige rietschermen min of meer raken, zijn de schotten 1 meter hoog, zodat het bovenlichaam van de kooiker gezien kan worden. De kooiker komt door een opening in het scherm (door 12) dicht bij de vangpijp en gaat achter schot 10 of 9 zitten, waar een kleine opening inzit, waardoor hij de plas voor een groot deel kan overzien. Nu geeft hij het hondje een teken, dat loopt van hem weg en komt bij 1 door een gat in het rietscherm, bij de oever van de plas en laat zich hierdoor aan de eenden zien. Waarna het hondje rustig naar opening 2 loopt en plotseling om de hoek weer achter het scherm verdwijnt. De wilde eenden zijn nieuwsgierig gemaakt en voor de tamme stal was dit een teken dat er voedsel in aantocht is. De tamme stal zal naar de vangpijp toezwemmen en de wilde eenden met zich mee lokken. Soms doet dit hondje dit nog één of twee keer, maar dan zal het zich pas bij 2 aan de eenden vertonen. Het loopt langs de vangpijp naar achteren en komt bij 3 weer naar de kooiker toe.

De eenden die bij de ingang van de vangpijp met lange halzen en wippend in het water, nieuwsgierig en angstig, hebben liggen kijken, zwemmen het hondje na, dat nu weer bij 4 tevoorschijn komt en bij 6 verdwijnt.

Nadat de kooiker al eerder voer in het water had gegooid, doet hij dit nogmaals maar dan verder in de vangpijp, zodat de tamme stal met de wilde eenden steeds verder in de keel zal zwemmen. Nu komt eigenlijk het spannendste deel van de gehele eendenvangst, want terwijl het hondje zijn rondjes loopt kijkt de kooiker gespannen door een kijkgat naar het gedrag van de eenden op de plas. Hij zal dan met de grootste nauwkeurigheid kunnen zeggen hoeveel eenden hij in die trek of vangst zal vangen.

Maar zijn de eenden ongeveer ten hoogte van 5, de kooiker is dan al achter 11 en verdwijnt dan door 9 achter het scherm A - B en loopt geruisloos maar zo snel mogelijk naar vak C. Op dat moment zal hij zich aan de eenden in de vangpijp laten zien.

Hij staat hier, ten opzichte van de kooiplas, goed verdekt opgesteld. Dit is een belangrijk moment, want aan de ene kant zal hij de vogels niet kunnen vangen als deze naar de plas terugvliegen en zijn ze voor hem altijd verloren. Het bepalen van het juiste moment, vooral als er veel wilde eenden op de plas zijn en men dus in één slag zeer veel kan bederven is een stukje vakmanschap en kunst waar een kooiker mee valt of staat. In ieder geval zullen op dat moment de wilde eenden in de vangpijp schrikken en hun heil zoeken in de vlucht. Maar wanneer zij enkele meters hoog zijn worden ze door het gaas of de netten tegengehouden, waarna ze achter in de vangpijp afstrijken.

Daar wordt de vangpijp steeds nauwer en de eenden zullen zich daar verzamelen. De kooiker zal ze eventueel verder opjagen en trekt tegelijkertijd het valluikje dicht. Door een klepje in de val zal hij de eenden er één voor één uithalen.

Vangmethode zonder hond

Over het algemeen worden beide methoden toegepast op één kooi. Toch zijn er kooien waar uitsluitend door middel van voer wordt gevangen.

Bij deze methode zal de kooiker meer met zinkend voer werken zoals bijvoorbeeld tarwe en mais en minder haver, zodat de vogels langer werk hebben de krop te vullen.

Tussen de schermen in de vangpijp

Heeft de kooiker dit voer uitgeworpen dan zullen de hongerige eenden van de tamme stal op het voer afkomen. Soms ook geeft de kooiker een fluitsignaal wat genoeg opschudding zal veroorzaken onder de wilde eenden dat ook deze nieuwsgierig worden en dichterbij komen.

Langzaam zal het voer verder in de vangpijp worden uitgestrooid en er zal meer drijvend voer worden gebruikt zodat de wilde eenden verder in de vangpijp worden gelokt.

Op een gegeven moment zal de kooiker zich weer laten zien, zoals bij de eerstgenoemde methode, wat er volgt is hetzelfde als bij de vorige methode. Het luikje laten dichtvallen, de eenden uit de val halen en doden.

Er zijn kooikers die de eenden doden door een beet in de kop maar gebruikelijk is de manier waarbij men de eenden de nek omdraait. Dat is de zogenaamde „handgreep van de kooiker”, die berust op het principe van het scheiden van hersenen en ruggemerg. Enkele halswervels zullen worden gebroken zodat de eend pijnloos sterft.

De vangsten

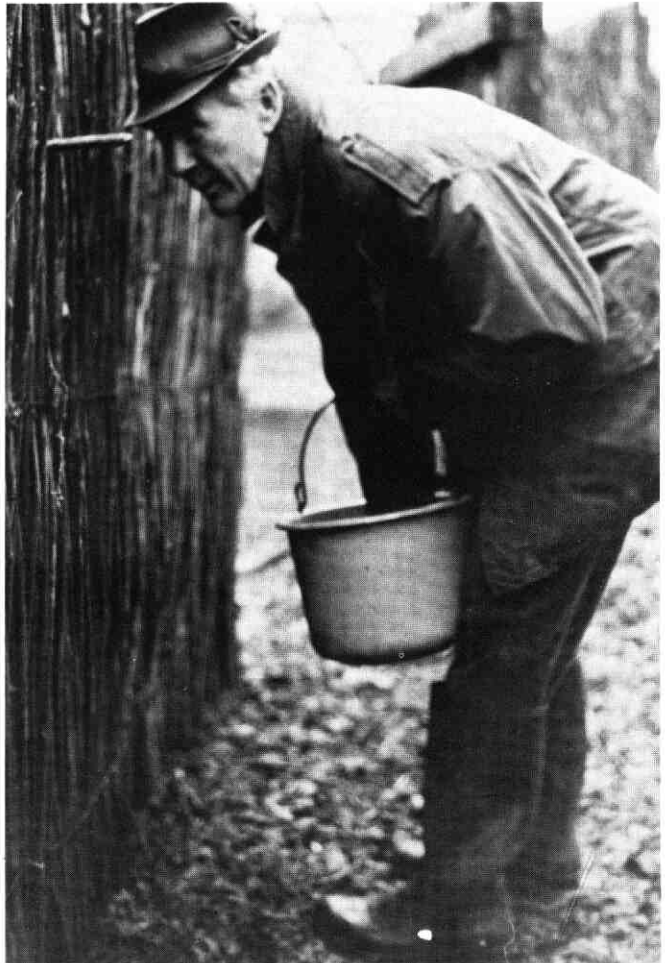
Het aantal soorten dat gevangen wordt is vrij beperkt. Het zijn voornamelijk wilde eenden en wintertalingen. Veel minder worden er pijlstaart, smient, slobend en zomertaling gevangen.

Duikenden zoals tafeleend en kuifeend vormen een te verwaarlozen percentage van de vangsten. Deze laatste zijn bovendien moeilijk te vangen, omdat ze vaak niet de keel invliegen maar juist duikend terugzwemmen naar de kooiplas.

De grootte van de vangst is afhankelijk van diverse factoren. Allereerst is de invloed van het weer en vooral de strengheid van de winter, die mede het trekken van de vogels bepaalt, van grote betekenis.

Uit een aantal vangstcijfers blijkt duidelijk dat de vangsten in de verschillende jaren nogal uiteenliepen en dat hierbij dus ook de factor geluk maar ook vakmanschap belangrijk meespelen. De afgelopen jaren hebben per jaar ongeveer 75 kooikers ongeveer 150.000 eenden gevangen. De totale vangsten lopen per jachtseizoen ongeveer tussen de 800 tot 10.000 vogels per in bedrijf zijnde eendenkooi. Wel zijn de vangsten door ruilverkavelingen, betere waterbeheersing, algemene rustverstoring e.d. sterk teruggelopen vergeleken bij vroeger.

Het aantal kooikers dat uitsluitend van de opbrengst van de kooi leeft is, zoals reeds eerder gezegd, op één hand te tellen. Voor anderen is dit een nevenbedrijf, dat dikwijls uit liefhebberij en traditie wordt aangehouden.

Kooiker in actie. Hij buigt het riet uiteen met een stokje om in de vangpijp te kijken. Tussen de schermen door gooit hij voer de vangpijp in.

Het afpalingsrecht

Om de rust in en rond de eendenkooi te bevorderen heeft elke eendenkooi een afpalingsrecht of een kooirecht. Afpalingsrecht is een zakelijk recht, waarmee de rondom de eendenkooi gelegen gronden zijn bezwaard, inhoudende de verplichting voor een ieder zich op die gronden te onthouden van handelingen waardoor vogels in de eendenkooi zouden kunnen worden verstoord. Het kooirecht is het zakelijk recht om op een bepaald stuk grond (en water) vogels, in het bijzonder eenden, te vangen met behulp van een daartoe ingericht toestel. Zo luiden de officiële formuleringen. In de praktijk komt dit het meest tot uiting door de aanwezigheid van de z.g. kooipalen waarop de eigenaar en de afstand van de kooicirkel vermeld moeten zijn. Deze afstanden zijn afgeleid van de vroegere lengtemaat de el, en zijn over het algemeen 735 mtr. of 1130 mtr. De beide eendenkooien in de Lopikerwaard hebben ieder een kooicirkel van 1130 mtr., wat betekent dat deze een landstrook met de oppervlakte van 401 ha. hebben.

(wordt vervolgd)

M.H.H. Doesburg, geboren op 25 mei 1914 overleden op 18 december 1978.

Met verslagenheid hebben wij kennis genomen van het overlijden van de Heer M.H.H. Doesburg.

Hij speelde een belangrijke rol bij de oprichting van de Historische Kring in november 1975. Zijn waardevolle adviezen hebben ertoe bijgedragen, dat de activiteiten van de Kring bij velen weerklank vonden.

Bij onze vergaderingen vond zijn betoog een aandachtig gehoor, want hij sprak met kennis van zaken over de historie in het algemeen en die van onze streek in het bijzonder.

Als voorzitter van de redactie van ons blad oordeelde hij scherp over de bruikbaarheid van de ingezonden copij. De juistheid van historische feiten was voor hem een punt van aanhoudende zorg, maar daarnaast waakte hij evenzeer over het taalgebruik van de auteurs.

Integer en bescheiden als hij was zal de Historische Kring IJsselstein hem node missen.

De kroon op het werk

door P. Siccama — Amsterdam

M. Vergouw — Amsterdam

Op een onopvallende plaats in Nederland bevindt zich een bouwwerk dat uniek is om zijn stijl en artistieke kwaliteit. Kunsthistorici, zelfs van buiten onze grenzen zoals Nikolaus Pevsner¹, wijden er waarderende beschouwingen aan. Een eenzaam bouwwerk is het: nimmer maakte het school, nimmer had het hier te lande een voorganger. Het was een revolutionair zonder aanhang, een ontheemde in een Hollandse polder. In de laagvlakten van Noord-Italië had het zich waarschijnlijk meer thuis gevoeld.

We hebben het hier over de oude St.-Nicolaastoren van IJsselstein. De bouwmeester Pasqualini ontwierp forten, kastelen — hij was per slot artilleriesmeester — en één kerktoeren (die van Buren aan hem toeschrijven is nog steeds discutabel); een gelegenheidskarwei zou men geneigd zijn te denken.

Niets is echter minder waar.

Het waren bonkige Hollandse metselaars die deze puur Italiaanse vormen in steen rangschikten. Ze werden er — schaars — voor betaald; hun zoveelste karwei, maar wat er onder hun handen vandaan kwam was de fantasie van Pasqualini.

De vierkante romp is een kunstwerk op zich. Zonder hoger te zien heeft het oog hier al voldoening genoeg. Er zijn drie geledingen hier, de onderste vormt een volmaakt Romeinse triomfboog zoals er in Rome verschillende staan. Dit motief werd tweemaal herhaald, de laatste maal enigszins „verbasterd”.

Het eerste achtkant (octogoon), ook nog van Pasqualini, kan niet meer antiek genoemd worden, maar is 16e eeuws. Het tweede achtkant is 17e eeuws. Met het stijgen van de toren ziet men 4 eeuwen bouwkunst passeren. De synthese hiertussen is volmaakt. Kwaliteit verloochent zich nooit en is niet onderhevig aan de geest der tijd, mits men de universaliteit der vormen handhaaft.

Een wezenlijk probleem dat altijd bestaan heeft, is de bekroning van torens. Een symfonie schrijven is moeilijk, maar het eind eraan maken kan een tortuur zijn. Tsjaikowsky had er moeite mee. Met klamme handen wrochte hij 30 minuten muziek, maar de laatste minuut stelde hij zo lang uit dat het zowel voor hemzelf als voor de luisteraar een welhaast neurotische zaak werd.

Wat een toestand is het niet geweest om eruit te komen hoe hoog het tentdakje van de Utrechtse domtoren oorspronkelijk was. Moest dat nou een scherpe of een stompe driehoek wezen. Het werd bij een vorige restauratie een scherpe. Achteraf bleek het toch een stompe te moeten zijn. Door deze „fout” bleef de toren wel de hoogste van Nederland, een verschil van 2 meter(!) met de vlak daarvoor verhoogde toren van Delft.

Een bekroning als die van de toren van de oude St.-Nicolaas was beslist niet zonder problemen te ontwerpen. Deze problemen lagen louter op het esthetische vlak. Wij zouden gauw geneigd zijn een toren naar boven spits te doen toelopen. Deze oplossing is zeer praktisch en ook logisch te noemen. Maar de vraag blijft of hetgeen praktisch is ook altijd esthetisch zal zijn. Het afdekken of afsluiten, op welke wijze dan ook, van een gebouw, een huis of een toren, is, indien deze zichtbaar is bedoeld, vooral dus een esthetisch probleem. We nemen namelijk aan dat een eerste voorwaarde, die der technische volwaardigheid, in dezen tot de vaste materiële bagage van een goede architect behoort en hier dus het minst discutabel is. Het creatieve aspect echter vereist meer dan „enkel” vakkennis. De vondst, of de ontdekking zo men wil, van de spits, gaat onzes inziens terug naar het oude Egypte van 2900 v. Chr. ten zijde van de bouw der eerste piramiden en obeliskken (naalden; Grieks voor braadspit). Het grondvlak van deze objekten is een kwadraat met vier opstaande zijvlakken in de vorm van driehoeken en met een hoek aan de top. De spits (= de punt van de piramide of de naald) lost aan de bovenkant op, wordt a.h.w. in de lucht opgenomen.

Alhoewel bij de oude Egyptenaren bijna alle bouwwerken in dienst van de wetenschap en de cultus stonden, zien we later toch ook enige verwantschap met de Europese cultuur in algemener zin: de Grieken (driehoekige tympani), evenals de Romeinse, daarna de bekende verticaliteit in de Middeleeuwen, etc.

**RESTAURATIEPLAN
S. NICOLAAS
KERK te YSSELSTEIN,**

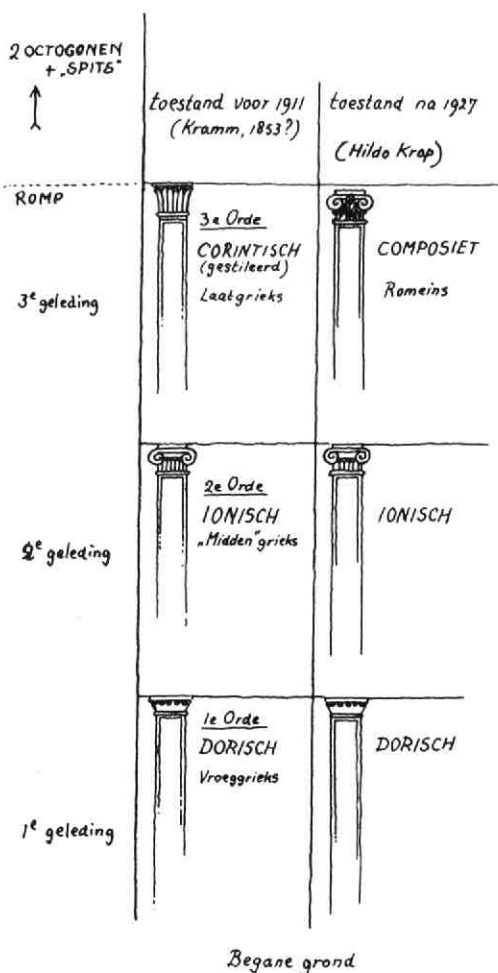

Op 10 aug. 1911 brandde de St.-Nicolaaskerk geheel uit. Het vuur ontstond in de torenspits die als een fakkel op de kerk stortte en deze in lichterlaaie zette. Met donderend geraas vielen de drie luidklokken te pletter en vergrootten de ravage tot onder in de toren. In het torenportaal vatten ook de daar opgeslagen vloedbalken (bestemd om de stadsgracht bij hoge IJsselstand af te dammen) vlam, zodat alras een inferno ontstond zoals de kerk gedurende de zes eeuwen van haar bestaan niet had gekend. Alles wat brandbaar was brandde, slechts de muren bleven overeind.

In een bewonderenswaardig tempo is de kerk daarna in oude (ja, grotere) luister hersteld, al is de inventaris nog slechts pover (uitgezonderd uiteraard de prachtige grafmonumenten die aanvankelijk als reddeloos verloren waren beschouwd).

De restauratie van de toren zou ten koste van de gemeente IJsselstein komen. Vanwege krappe financiën zou het zestien jaar duren voor ook hier herstel plaatsvond.

(Afb. 1)

Bij de IJsselsteinse toren werd de z.g. Klassieke orde gerespecteerd: De pilasterkapitelen der 3 geledingen waren v. onder naar boven resp. dorisch, ionisch en corinthisch (compositie). Het Corinthisch kapiteel is gebaseerd op het bladmotief (acanthushblad).

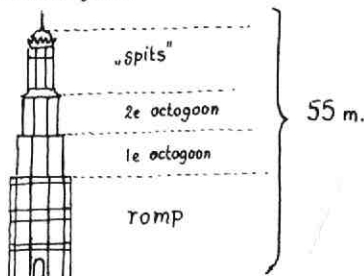
Het Ionisch kapiteel is gebaseerd op het ramshoornmotief.

De compositie (d.i. „samengesteld“) is een combinatie tussen de eerste twee, hoewel vooral gedurende de Renaissance (± 1400-1600) zeer vrije interpretaties en variaties hiervan werden toegepast, ook te IJsselstein.

Hoe de oorspr. kapitelen der 3^e geleding te IJsselstein er hebben uitgezien, is helaas niet bekend. Oude tekeningen (oa. J. de Beyer, 1744) geven slechts een impressie en zijn dus onbetrouwbaar.

Toch heeft men hieruit wel eens trachten op te maken dat de beide bovenste geledingen dezelfde, d.w.z. Ionische, kapitelen bezaten.

O.i. een onwaarschijnlijke situatie. De reconstructie van 1925-27 lijkt ons de juiste.

Het gaat te ver de brand een geluk bij een ongeluk te noemen. Het ongeluk zou dan zijn de deplorabele toestand van de kerk voor de brand. Maar wel kan worden gesteld dat een dergelijke ramp vaak de weegschaal kon doen doorslaan. Of naar de ene kant die betekende: sloop, of naar de andere kant die betekende: volledige restauratie. Meestal bleef, indien voor het eerste werd gekozen, de toren nog wel staan. In het tweede geval was de brand aanleiding om een lang uitgesteld herstel eindelijk te beginnen. Bij een te lang verwaarloosd gebouw kan restauratie praktisch nieuwbouw betekenen. Een brand zorgde dan langs natuurlijke weg voor het sloopwerk, al was dit dan ook wel een erg radicale wijze.

In IJsselstein is alles gerestaureerd en gereconstrueerd wat maar mogelijk was; de kerk zag er na de brand „authentieker” uit dan voorheen. Alleen de toren onderging, vooral aan de top, een metamorfose. De basis van Pasqualini waar in de loop der tijd nogal wat aan verhaspeld was — de laatste restauratie door Kramm 1850-53 kon ook al geen parel genoemd worden — werd het eerst onder handen genomen (zie afb. 1). Het gevolg hiervan was dat een luchtiger aanzien werd verkregen door het openwerken van toegangsdeur en de middennissen daarboven. Het spel van licht en schaduw werd hierdoor levendiger. Boven aan de omgang werden vier pinakels aangebracht waarvoor beeldhouwer Hildo Krop de bekroningen ontwierp (ook ontwierp hij de glaspanelen in de toegangsdeuren tot de kerk). De twee achtkanten van de toren werden van nieuwe galmborden en zolderingen voorzien. Dit alles werd aangevangen in 1925. De vervanging van de verwoeste spits kostte de meeste hoofdbreken. In 1921 reeds maakte architect De Klerk hiervoor ontwerpen: „Het befaamdste voorbeeld van de nieuwe methode is de restauratie van de toren van IJsselstein. Ondanks protesten van de andere leden van de Rijksc commissie gaf Kalf² de opdracht hiertoe aan de jonge architect M. de Klerk (een der belangrijkste vertegenwoordigers van de „Amsterdamse School”), die niet vertrouwd was met dit soort werk en restaureren uit de tijd vond³. De toren, waarvan de romp uit de zestiende eeuw dateert en de bekroning, in de vorm van een achtkant met een houten lantaarn van honderd jaar later⁴, was in 1911 afgebrand. Kalf schrijft er in 1929 over in Wendingen, dat foto's en opmetingen van voor de brand het mogelijk maakten de bovenbouw min of meer in de oude vorm te herstellen. Het feit echter dat spits en romp nòch historisch, nòch naar de geest een wezenlijk geheel hadden gevormd, deed de commissie besluiten tot een nieuw ontwerp voor de bekroning. Wegens bezuinigingen mocht De Klerk zijn ontwerp echter niet uitvoeren; dit gebeurde eerst na zijn dood door H.A.J. Baanders (. . .). Kalf was erg gelukkig met het resultaat, „want de spits staat zo vertrouwd op de oude romp, dat na tien of twintig jaar, als de tijd hem gekleurd heeft, alleen een vakman op de gedachte zal komen, dat een Amsterdammer na 500 jaar⁵ het werk voltooide van dien in 1536 naar IJsselstein verdwaalden⁶ Italiaan Alessandro Pasqualini” (uit de toelichting door een werkgroep van het Kunsthistorisch Instituut der Universiteit van Amsterdam op het artikel „Holland op zijn smalst” van Victor de Stuers, Bussum, 1975).

Het is interessant te volgen hoe het verloop der restauratieschetsen is geweest. De eerste tekeningen tonen bekroningen die, hoe smaakvol ook, op de toren volkomen uit de toon vallen. Bij een interessant artikel van A.G. Cool sr.⁷ worden twee van dergelijke ontwerpen getoond. Het uiteindelijk gekozen werd tenslotte toch nog gewijzigd uitgevoerd.

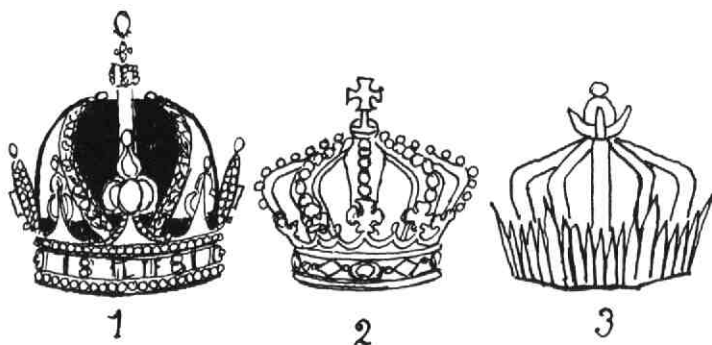
Oorspronkelijk was het grondvlak van het nieuwe bovendeel een achtkant met afgeronde hoeken. Later werden deze hoeken juist uitgestulpt waardoor een golvende en plastischer aanblik werd verkregen. De beugels van de kroon bogen aanvankelijk aan de top naar boven in de vorm van een ui; thans buigen zij enkel nog naar binnen zonder aan de top weer naar buiten te zwenken. Bovendien is het aantal beugels thans gehalveerd (oorspr. 16, thans 8).

Aan deze kroon (afb. 2) willen wij nog enkele beschouwingen wijden, zij is onder meer uitzonderlijk vanwege haar grootte en vanwege het feit dat zij direkt op de stenen trans rust. Kroonvormige toppen aan torens komen sinds de 2e helft der 15e eeuw veelvuldig voor in Nederland; ook aan het

stadhuis van IJsselstein. Maar altijd rust zij op een vaak zeer gecompliceerd samengesteld bouwsel van architectonische elementen, dat meestal van hout is (soms van steen, zie de Bakenesserkerk in Haarlem). Al deze kronen hebben dezelfde uivorm. De enige kroon die hiervan afwijkt is de keizerskroon op de Amsterdamse Westertoren. Het is een vergrote kopie van een ware kroon, alle andere kromen op torens zijn fantasieën die in de heraldiek niet voorkomen. „Keizer Maximiliaan schonk de stad (Amsterdam MV/PS) in 1484 het recht deze kroon boven het stadswapen te voeren. De kroon op de toren heeft 870 parels, oorspronkelijk van porselein; maar bij de laatste restauratie in glas uitgevoerd” (H. Janse en L.J. Hart: „Torens, hoogtepunten in de Lage Landen”, Amsterdam, 1977. Hfdst. 46).

A.G. Cool sr.⁸ stelt dat deze kroon ook de IJsselsteinse toren siert. Wij menen dit te moeten tegenspreken en simpel te weerleggen met onderstaande tekeningen.

Afb. 2

Mocht er al heraldische verwantschap zijn, dan komt die met de kroon van Nederland (afb. 2) het meest in aanmerking, terwijl de achtkantige grondvorm weer doet denken aan de Duitse keizerskroon en die van Karel de Grote. Maar hoe men het ook wendt of keert; op de IJsselsteinse toren staat niet de Oostenrijkse keizerskroon (afb. 1) maar de kroon van architect De Klerk. Bij de „bewijsvoering” die bovengenoemde auteur voor zijn stelling aanvoert De „keizerskroon” op de IJsselsteinse toren zou moeten herinneren aan de heren van Aemstel die dan weer banden hadden met Amsterdam en Amsterdam had dan weer de keizerskroon, etc.) menen wij vraagtekens te moeten plaatsen: De laatste heer van Aemstel die IJsselstein bestuurde, stierf reeds in 1363⁹, terwijl Amsterdam pas de keizerskroon mocht voeren in 1484; meer dan een eeuw later! De heren van Aemstel hadden hier dus niets mee van doen.

Als er gesproken kan worden over contacten der IJsselsteinse heren met Amsterdam en/of de Oostenrijkse keizer, dan was dat juist onder de Van Egmonds en wel in de periode 1500-1550 (IJsselsteinse wederopovers te Amsterdam, de indiensttreding van de heren van IJsselstein bij de keizers Maximiliaan en Karel V).

Tenslotte willen wij nog opmerken dat het ons weinig waarschijnlijk voorkomt dat een architect uit de Amsterdamse School, als De Klerk die juist zo revolutionair de IJsselsteinse toren voltooide, deze zou bekronen met een conventionele kopie, of zelfs met een variant daarop.

Over de strijdvraag hoe restauraties van onherstelbare bekroningen behoren te geschieden heersen verschillende meningen waarvan dan de ene en dan de andere meer opgeld doet.

In feite hangt de beantwoording hiervan in laatste instantie af van de toestand van elk individueel projekt. Teneinde de zaak overzichtelijk te houden binnen de perken van dit artikel, kan men spreken van reconstructie of wijziging indien er gerestaureerd gaat worden.

Bij reconstructie speelt de vraag wát men zal reconstrueren. Is het de oorspronkelijke toestand, dus die volgens de oudste bronnen, of is het volgens een latere restauratie. Het stadhuis van Middelburg werd in de staat van vóór de verwoesting teruggebracht. De toren der Bossche St.-Jan echter wordt

momenteel in de toestand van rond 1600 teruggebracht, wat zeker niet de oorspronkelijke was, maar ook niet die van vlak voor de restauratie, nl. de neogotische.

Bij geheel nieuwe ontwerpen, wijzigingen dus, heeft de architect de meeste vrijheid.

Men zal tot deze procedure besluiten als het verloren gegane element de toets der kritiek moeilijk kon doorstaan en ook eerdere architectuur — die dus vóór het verwoeste of te vervangen element bestond — als onvolwaardig kan worden beschouwd. Criteria in dezen blijven natuurlijk moeilijk objectief te hanteren.

Geheel nieuwe ontwerpen kunnen meer of minder radicaal met de oude elementen contrasteren. De bovenkant der Arnhemse St.-Eusebiustoren heeft een gotische aanblik, maar is dat zeker niet. De bekroning van de vieringtoren der St.-Willibrordusbasiliek te Hulst is met zijn betonnen konstruktie zó totaal verschillend met de rest van de kerk, dat de eerste indruk er een van verbijstering is.

Begrippen als mooi en lelijk stellen wij hier niet discutabel. Ook niet of men bij reconstructies naast de oorspronkelijke vormen ook de oorspronkelijke materialen dient te gebruiken. Wel willen wij, wat dat laatste betreft, signaleren dat het gebruik van zandsteen, althans als dat bewerkt moet worden, alleen al vanwege een wettelijke bepaling, praktisch niet meer voorkomt. Ook merken wij op dat, zeker voor interne constructieve elementen, tegenwoordig veel gewapend beton wordt gebruikt. De spits der IJsselsteinse St.-Nicolaasbasiliek bijvoorbeeld rust thans op betonnen balken. Trouwens ook de nieuwe balustraden van deze kerk zijn van beton (daarvóór was dit profielbaksteen). Om verder in de tijd terug te gaan: de beroemde reuzentorens der Keulse dom zijn van binnen geheel van beton, inclusief de spitsen. Het zij verre van ons met een soort *dédain* op dit materiaal neer te zien. Reeds de oude Romeinen kenden het reeds lang en construeerden er bijv. de koepel van het Pantheon mee.

Aan de grote voorliefde van de Amsterdamse School voor baksteen is het waarschijnlijk te danken dat de IJsselsteinse bekroning in dit materiaal werd uitgevoerd.

Zo gauw er echter van puur decoratieve elementen sprake was, gebruikte men beton. Zo is de kroon van de IJsselsteinse toren geheel uit met lood bekleed beton opgetrokken. Boven op de kroon prijkte een lange vlaggemast die vanuit het achtkant naar beneden getrokken was en aanvankelijk slechts op feestdagen, als er gevlagd werd, geheel naar boven werd gestoken. Sinds april van dit jaar is deze mast door een nieuwe, gewijzigde, vervangen. Jammer is het dat deze nieuwe mast afwijkt van de oorspronkelijke die, weliswaar in detail — de knop —, meer aan de stijl der Amsterdamse School herinnerde. De huidige, maar dat kan vanwege de nieuwigheid ook gezichtsbedrog zijn, maakt een spichtige indruk, lijkt (is?) daardoor ook te lang.

„Binnenkort” (we zetten dit tussen aanhalingstekens omdat de datum nog niet precies bekend is) gaan toren en kerk opnieuw in de steigers. Vanwege de bouwvalligheid is de toren al omgeven door een beschermend afdak en zijn de vier beelden van Hildo Krop van de pinakels verwijderd. Het is aan de deskundigen te beoordelen hoe ingrijpend deze nieuwe restauratie zal zijn. Wel hopen wij dat wat gespaard kan worden, gehandhaafd blijft. We denken hier bijvoorbeeld aan de merkwaardige inscripties in de meest linkse pilaster naast de ingang van de kerk, ter plaatse waar zich de zonnewijzer heeft bevonden. Wij zouden het jammer vinden als deze pilasters — hoezeer verweerd ook — door nieuwe worden vervangen. Reeds Labouchère¹⁰ vermeldde deze inscripties (daterend ca. 1598) en wijdde er enige beschouwingen aan.

Ook elders aan de torenvoet bevinden zich interessante inscripties en jaartallen (eind 16e/begin 17e eeuw). Mochten, om verdere verwerking te voorkomen, deze elementen toch verwijderd moeten worden, dan hopen wij dat zij te IJsselstein kunnen worden geconserveerd. Wij denken bijvoorbeeld in het stedelijk museum i.o.

Het zou trouwens geweldig zijn als de genoemde zonnewijzer weer in ere hersteld kon worden (dit is meer gedaan; we denken b.v. aan de Nicolaikerkerk te Utrecht en de oude Nicolaaskerk in Benschop).

NOTEN

- 1) N. Pevsner: „Europese architectuur, Middeleeuwen en Renaissance” (vert. J. Roozen, Rotterdam, 1974). Pag. 219.
- 2) J. Kalf, directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg (1918-1939).
- 3) Dit lijkt in tegenspraak met A.G. Cool sr. (zie noot 7) die suggereert dat De Klerk de opdracht tot restauratie met vreugde aanvaardde („had er zin in”).
- 4) Dit is niet geheel juist en geldt enkel voor het tweede achtkant. De bekroning die afbrandde in 1911, dateerde uit de 18e eeuw (arch. Spierings).
- 5) Kalf vergist zich liefst een eeuw; het moet uiteraard zijn: 400 jaar.
- 6) Jaartal en opmerking zijn zeer discutabel. Zie daarentegen M. v. Bruggen e.a.: „Alexander Pasqualini” en M.H.H. Doesburg: „Nog eens Alexander Psqualini” en het daarvermelde bronnenmateriaal, in het juninummer 1976 van de Historische Kring IJsselstein (2e jg. nr. 3), en A. Schmeddinghof: „Beiträge zur Geschichte der Familie von Pasqualini” (Westfälische Zeitschrift, 1937). Kalf had beter kunnen weten, bijv. vanwege het 5 jaar eerder verschenen artikel van Labouchère (zie noot 10).
- 7) A.G. Cool sr.: „Een wonder in baksteen”, novembern timer 1976 van de Historische Kring IJsselstein (1e jg. nr. 1).
- 8) Zie noot 7.
- 9) Aernout II. Hij werd opgevolgd door zijn schoonzoon Jan van Egmond (± 1370).
- 10) G.C. Labouchère: „De toren der N.H. St.-Nicolaaskerk te IJsselstein” (Oudheidkundig Jaarboek, 3e serie van het Bulletin van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond, 1922).

LITERATUUR

- J.H. Besselaar: „Torens van Nederland”, Bussum, 1972. Pag. 89-90.
- H. Janse: „De lotgevallen der Nederlandse kerkgebouwen”, Zaltbommel, 1969. Pag. 140.
- H. Janse en L.J. Hart: „Torens, hoogtepunten in de Lage Landen, Amsterdam, 1977. Hfdst. 46 en 57.
- V. de Stuers: „Holland op zijn smalst” (voorzien van inleiding en toelichting door een werkgroep van het Kunsthistorisch Instituut der Universiteit van Amsterdam), Bussum, 1975. Pag. 145-146.